
Betydelser av barns ålder i familjerättsliga utredningstexter

AF JEANETTE SUNDHALL

ABSTRACT

Meanings of children's age in family law custody reports

In gender studies, children are rarely formulated as the Other. Age in general, and the age category of children in particular, are not included in central discussions within gender studies. In this article meanings of age are examined through an analysis of how the principle of the best interests of the child is used in family law reports concerning disputes about custody, contact and residence where there is information about violence by the father. The hindrance of children to gain a voice consists of norms and ideas about what children are and what children need. Children are constructed as representing their chronological age and/or a specific age group while adults present themselves as representing the general "human being". In addition, children's age can function as something that both make them particularly credible – and as something that disqualify them.

KEYWORDS

age, children, children's rights, participation, adulthood, family law

Jeanette Sundhall er adjunkt i kønsstudier og lektor ved Institut for Kulturvidenskab, Göteborgs Universitet. Hendes forskningsinteresse omhandler, hvordan alder, køn og andre magtordninger opretholdes, forhandles og omformuleres; om muligheder og forhindringer for børns interpellation som politiske subjekter – og kritiske voksenalderstudier.

När föräldrar i Sverige skiljer sig eller separerar och inte kommer överens om frågor som rör barns vårdnad, boende och umgänge, så kan de väcka talan och yrka att domstol avgör tvisten. Ytterst är det alltså samhället som har rättslig befogenhet att skilja barn och föräldrar åt, att bestämma vem som ska ha vårdnaden om ett barn och hos vem barnet ska bo (Schiratzki 2005). På uppdrag av domstol genomför socialtjänstens familjerättsenhet utredningar som ska ge ett underlag för domstolens beslut om en "lösning till barnets bästa" (Socialstyrelsen 2004:147). Att det är barnets bästa och barns egna uppfattningar och önskemål som står i fokus för domstolen, och alltså även för utredaren, understryks starkt av Socialstyrelsen (2004). När det gäller barns rätt bygger det i stor utsträckning på att vuxna följer FN:s konvention om barns rättigheter¹ och sätter barnets bästa främst, samt ser till att barn får komma till tals i alla frågor som rör dem. Betydelsen av barns rätt att komma till tals poängteras inte enbart i barnkonventionen utan även i den svenska föräldrabalken. Rättsliga tvister om vårdnad, boende och umgänge rör frågor som i högsta grad handlar om de inblandade barnen, tvisterna handlar om barns liv och hur deras liv ska levas. I föreliggande artikel analyseras betydelser av ålder när det gäller barns rätt till delaktighet i den familjerättsliga processen. Materialet är utredningsrapporter som socialtjänstens familjerättsenhet skriver på uppdrag av tingsrätten när föräldrar tvistar om vårdnad, boende och umgänge och där det förekommer uppgifter om att pappan använt våld.

Att skriva om barns rättigheter i ett genusvetenskapligt perspektiv är inte självklart, eftersom barn sällan formuleras som den Andre i genusvetenskapliga diskussioner. Feminismen har kritiserats för att vara vit, västerländsk, medelklass och heterosexuell – men inte för att vara vuxen. For-

skare som diskuterar relationen feminism/barn menar dock, att barn på sätt och vis varit av central betydelse för feministiska debatter från ett väldigt tidigt skede (Alanen 1992). Men det är inte barn som subjekt och barns rättigheter som sådana som varit i feministiskt fokus. Feminister har diskuterat barn i relation till kvinnors föräldraskap och den så kallade moderskapsfrågan har debatterats flitigt från slutet av 1800-talet. Feminister argumenterade för att kvinnor, genom sitt moderskap, var betydelsefulla medborgare. Under andra vågens feminism, på 1960- och 1970-talen, togs moderskapsfrågan upp på ett helt annat sätt; reproduktionen ansågs vara kärnan i förtrycket av 'Kvinnan'. Avvisandet av en traditionell idé om moderskap var ett betydelsefullt inslag i konstruerandet av en feministisk teori (de Beauvoir 1949, Chodorow 1978, Firestone 1971, Rich 1976). Den enda feministiska teoretiker som diskuterar relationer feminism/barn från ett annat perspektiv än det vuxenhegemoniska är Shulamit Firestone (1970). Firestone menar att avskaffandet av ett förtryckande moderskap skulle innebära avskaffandet av en lika förtryckande barndom. Det är upp till feminister att visa intresse för barn och tillerkänna dem politisk betydelse, menar Firestone, och föreslår att förtrycket av barn är en fråga som ska bekämpas i den feministiska revolutionen (Firestone 1970).

Firestone var tämligen ensam om att diskutera kvinnor och barn som förtryckta av samma maktstrukturer och det dröjer till 1987 innan frågan tas upp igen. Nu av sociologen, genusforskaren och barndomsforskaren Barrie Thorne som i det allra första numret av tidskriften *Gender & Society* (1987) argumenterar för att feminismen är djupt vuxencentrerad. Genom att förstå ålderskategoriseringen av barn på ett nytt sätt kan vi bredda feministiska visioner och förändringsstrategier, menar Thorne. Thorne diskuterar hur vuxna använder barn för att

definiera sig själva, i en ideologisk process av dominans och självdefinition jämförbar med den genom vilken män har definierat kvinnor och koloniserare definierat dem de kolonialiserat som 'de Andra'. Vuxnas förståelse av barn filtreras genom vuxnas intressen och genom ett vuxenperspektiv, och det är viktigt, betonar Thorne, att inkludera barn i förståelser av socialt liv, inklusive i sociala förändringsprocesser (Thorne 1987). Lika viktigt som att inkludera barn är, menar jag, att problematisera den naturaliserade vuxenpositionen.

Inom ämnet genusvetenskap och i feministisk teori har det inte hänt så mycket sedan 1987 – ålder har i hög grad varit fortsatt icke-problematiserat. Etablerandet av ett kritiskt perspektiv på ålder som maktordning i allmänhet, och när det gäller barn i synnerhet, har däremot skett inom sociologiämnet där ett helt nytt fält, den nya barndomsociologin eller barndomsforskningsfältet, växte fram under 1980-talet.² Nu verkar en förändring vara på gång även i ämnet genusvetenskap, och under senare år har det skrivits genusvetenskapliga avhandlingar som problematiserat ålder (se t.ex. Sandberg 2011; Sundhall 2012; Widgren 2010).

TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER

Ålder bygger, liksom kön, på kategoriseringar som får betydelse för ordning och ordningsskapande och är på så sätt tätt sammanvävda med makt. I föreliggande artikel är jag intresserad av hur ålder används och görs för att skapa åtskillnad och likhet, för att fördela rättigheter och skyldigheter, och för att definiera och tolka individers och grupper handlingsmöjligheter (jfr. Närvänen & Näsman 2007). Att betrakta ålder som maktordnande innebär att sociala och kulturella innebörder som har med ålder att göra blir betydelsefulla för de teoretiska utgångspunkterna. Frågan om hur kön har betydelse för fördelning av makt och resurser har diskuterats av feministiska

forskare sedan 1960-talet, medan ålder först på senare tid problematiserats, exempelvis i termer av en *åldersordning* (Heikkinen & Krekula 2008; Hockey & James 2003; Krekula 2006, 2009; Krekula et al 2005; Närvänen & Näsman 2007; Närvänen 2009). Precis som kön görs ålder relationellt och vi förstår åldersgruppen barn i förhållande till åldersgruppen vuxna. Att positioneras som barn, och interPELLERAS som barn, innebär ett antagande om egenskaper som bland andra omogenhet, instabilitet och spontanitet, i betydelsen icke-reflekterande, medan den vuxna förstås som motsatserna: mogen, stabil och eftertänksam. Barnet som den Andre bidrar på så sätt, genom sin blotta existens, till att vuxna framstår som ansvarsfulla och erfarna. Konstruktionen av barn som i behov av skydd och den legitimitet det ger åt vuxnas överordning, kan jämföras med hur kvinnor har konstruerats som bräckliga, svaga och känslomässigt instabila och hur denna konstruktion legitimerat mäns överordning över kvinnor. En annan viktig komponent i konstruerandet av barn, och central i definitionen av barndom, är oskuldsfullhet. Effekten av att barn förstås som oskuldsfulla blir att barns sårbarhet för övergrepp ökar, genom att konstruktionen bidrar till att barn förnekas språk, kunskaper, val och makt inom dessa sammanhang (Robinson 2005). Barndomsforskningen betonar barns aktörskap, vilket har medfört att barn diskuteras i termer av medborgarskap – ett begrepp som traditionellt helt uteslutit barn och tidigare även kvinnor. Barns medborgarskap handlar främst om rättigheter och dessa kategoriseras utifrån FN:s barnkonvention som skydd, samhälleliga resurser och delaktighet (Näsman et al 2008, Oswell 2013).

Det forskningsfält som undersöker åldersordningens betydelse för barn är barndomsforskningen. Fältet bildades i mitten av 1980-talet som en kritik av forskning om barn inom discipliner som psykologi, sociologi, antropologi, pedagogik och socialt ar-

bete – discipliner där forskare utgått från ett utvecklingsperspektiv på barn och en syn på barn och barndom som att de är självklara, naturligt givna fenomen (Näsman et al 2008). En viktig utgångspunkt i barndomsforskningen är problematiserandet av för givet tagna skillnader mellan barn och vuxna. Inom barndomsforskning görs ofta en distinktion mellan barn och barndom, där barn som individer och som kollektiv samt deras liv, känslor och erfarenheter betraktas som en sak, medan begrepp och representationer som handlar om barndom betraktas som en annan. I dessa representationer förekommer en rad föreställningar om barn där några stereotypiserar barn på olika sätt. Detta innebär att barn är utsatta för ett slags systematiskt förtryck som kommer sig av stereotypiseringen, vilken också brukar benämnas *det universella barnet*.

Både psykologisk och sociologisk teori har använt metaforen 'resa' för att beskriva barndom. En resa som barn börjar 'nära naturen' och som de gradvis tar sig bort från för att bli allt mer mänskliga, genom att växa sig mer rationella och mer kulturella (Alanen 1988, Lee 2001). Forskare verksamma inom fältet, som är kritiska till forskning om barn i ovan nämnda discipliner, menar att när man utgår från ett utvecklings- eller socialisationsperspektiv på barn gör man det från ett vuxenideologiskt perspektiv där vuxna har makt att definiera barn. En av det vuxenideologiska perspektivets konsekvenser blir att barns egna intentioner och intressen av att delta i sin socialisering utesluts. Detta medverkar till att konstruera barn som passiva objekt och offer för omständigheter som ligger utanför dem. Målet med barndomsforskningens perspektiv, där barn blir aktörer, är att minska maktskillnader mellan barn och vuxna (Alanen 1988, 1992; Freeman 2009; Hockey & James 1993; James, Jenks & Prout 1998; James & Prout 1990; Näsman 1994; Oswell 2013; Qvortrup 1994).

I Sverige är dominerande diskurser om

barn starkt influerade av utvecklingspsykologiska teorier (Elvin-Nowak & Thomsson 2001). När det handlar om sanningsproduktion i den foucauldianska betydelsen har utvecklingspsykologin och anknytnings-teorin spelat stor roll för hur vi betraktar barn och barndom, vad vi anser att barn är för sorts människor och vad barn således behöver. Ett konkret exempel är den tidigare tolvårsgränsen för när barns vilja skulle tillmätas betydelse i familjerättsliga processer. Enligt det utvecklingspsykologiska perspektivet har barn under tolv år svårt att förstå konsekvensen av sina handlingar på längre sikt. Detta kan betraktas som en *ålderskodning* (Krekula 2009). I ålderskodning används antalet år, eller ålderskategoriseringen, som om detta i sig förmedlar tillräckligt mycket information för att mottagarna ska kunna förstå meningen i situationen eller hos fenomenet. Krekula menar att kodningar ska förstås som praktiker där det förhandlas om maktrelationer och används av överordnade grupper, i fallet med tolvårsgränsen av vuxengruppen mot barngruppen som ett sätt att försvara rådande maktrelationer (Krekula 2009). Ålderskodningar kan även användas av underordnade grupper för att utmana dessa relationer. Förekomsten av åtskilliga möjliga kategoriseringar visar den viktiga roll som kodningarna spelar i processer där individer upprätthåller, utmanar och förhandlar åldersbaserade maktrelationer och därigenom skapar ramar för åldrande (Krekula 2009:15). Utredningstexten är ett ställe där det förhandlas om resurser, där maktrelationer försvaras och kanske utmanas, där diskurser materialiseras i form av de effekter texterna kan tänkas få för de berörda personernas liv. Utredningstexten är också ett ställe där utredaren visavi barn innehar en maktposition. I utredningstexten är utredaren överordnad barnet både utifrån ålder och professionalitet, då utredaren som myndighetsföreträdare ska uttala sig om hur barnets fortsatta liv bör se ut.

FORSKNINGSOMRÅDE

Artikeln bygger på en studie som ingår i ett projekt som representerar ett av få exempel i Sverige där forskning drivs med fokus på våld och barns möjligheter att komma till tals i familjerättsliga utredningsprocesser (Dahlkild-Öhman 2011, se även Röbbäck 2012).³ Däremot finns en hel del forskning, både i Sverige och internationellt, om barns delaktighet och möjlighet att komma till tals i utredningar om vårdnad, boende och umgänge där våld *inte* fokuseras. Studierna visar att det finns betydande svårigheter för barn att komma till tals och att detta särskilt gäller yngre barn (Dahlstrand 2004; Kaldal 2010; Rejmer 2003; Singer 2010). I de internationella studier där forskare inte haft fokus på våld, är det intressant att notera att de barn som upplevt olika former av förtryck i sina familjer mer betonade rätten till självbestämmande och betydelsen av att få prata med någon utanför familjen, än barn som inte upplevt förtryck i sin familj (Neale 2002; Parkinson & Cashmore 2007).

Karin Röbbäck och Ingrid Höjer (2009) har undersökt hur barns bästa och barns vilja uppmärksammas i verkställighetsmål. I målen har barns ålder stor betydelse då det vid tiden för undersökningen förelåg en tolvårsgräns för barns delaktighet. I ett antal domar finns det resonemang om vilken tilltro som kan läggas till barns uttalade vilja och resonemang om vad som är barns 'verkliga' vilja. De barn som ifrågasätts av rätten är både de barn som beskrivs som negativa till umgänge med den förälder de inte bor tillsammans med och de barn som beskrivs som ambivalenta angående umgänge (Röbbäck & Höjer 2009). Även i annan forskning finns exempel på uppfattningen att barnets rätt inte omfattar barnets rätt att inte ha umgänge med den andre föräldern (se t.ex. James & James 2004; Ottosen 2006; Smart et al. 2001). Röbbäck och Höjer diskuterar att rätten argumenterar för att det är svårt att avgöra i vilken utsträckning barns (o)vilja beror på

egna upplevelser med pappan eller en påverkan av mammans inställning. Detta skrivs i könsneutrala termer, men vid genomgång av alla domar blir det tydligt att ansvaret att ha påverkat ett barn alltid läggs på mamman (Röbbäck & Höjer 2009). Efter 2006 års reform av föräldrabalkens bestämmelser analyserar Röbbäck (2011) hur argumentationen förändrats. Röbbäck menar att antalet fall där barns vilja redovisas i domarna har ökat marginellt. Några åldersmässiga skäl till att barns vilja inte redovisas har Röbbäck inte kunnat utläsa. Däremot har det skett en ökning av antalet barn som får sin vilja beaktad efter reformen. När det gäller diskussionen om barns 'verkliga' vilja i domarna efter 2006 så diskuteras den fortfarande utifrån föräldrarnas eventuella påverkan. Men nu uttrycker sig rätten i termer av att "oavsett hur det förhåller sig med den saken" tillmätta barnens vilja betydelse i flera av fallen. På så sätt, poängterar Röbbäck, närmar man sig FN:s barnkommitté som menar att påverkansgraden inte ska tillmätas betydelse när bedömningar görs om barns viljeuttryck (Röbbäck 2011).

MATERIAL

Materialet i min undersökning kommer från ett projekt om utsatta barn som sociala aktörer i familjerättsliga utredningar: *Barn som upplevt pappas våld mot mamma möter familjerätten – Utsatta barn som sociala aktörer i utredningar om vårdnad, boende och umgänge*. Projektets syfte är att undersöka hur barn med erfarenhet av pappans våld mot mamman upplever och hanterar mötet med socialtjänstens utredare, samt att ge kunskap om organisatoriska och institutionella förhållanden av betydelse för dessa barns deltagande i familjerättsliga utredningsprocesser. Sedan 1996 åligger det den som vid en rättslig tvist mellan ett barns föräldrar verkställer en utredning om vårdnad, boende eller umgänge att, om det inte är direkt olämpligt, undersöka "barnets in-

ställning” och redovisa den inför rätten (6 kap. 19§ Föräldrabalken). Det innebär att familjerättens utredare har stor möjlighet att påverka både om barn ska få gehör för sina önskemål, samt målets utgång (Dahlstrand 2004).

Materialet består i sin helhet av 28 utredningstexter från tre olika socialkontor i Sverige. Det är utredare själva som valt ut texterna utifrån kriteriet att uppgifter om våld från pappans sida mot mamman ska förekomma. Texterna är författade under åren 2003-2005 och innefattar samtliga texter från varje socialkontor där utredarna funnit uppgifter om våld. Dokumentstudien är etikprövad och godkänd av Regionala etikprövningsnämnden i Göteborg (031-05). En lagändring med betydelse för min undersökning är att när utredningstexterna skrevs hade föräldrabalkens paragraf 2a en något annorlunda formulering. Innan lagstiftningen ändrades 2006 betonades inte lika starkt att risken för att barnet kan komma att fara illa ska väga tungt när man bedömer barnets bästa. Lagstiftningen ställer alltså ökande krav på att våld ska uppmärksammas och få betydelse för bedömningen av barnets bästa. Men redan 1993 gjordes klart att domstolarna ska beakta “risken för att barnet i samband med utövandet av umgänge utsätts för övergrepp, olovligen bortförs eller kvarhålls eller annars får illa” (Prop 1992/93:139:1).

Utredningstexterna följer ungefär samma mönster när det gäller disposition: de börjar med en redogörelse för de olika parterna i tvisten och vad de yrkar.⁴ Sedan följer oftast registerutdrag och en redogörelse för om utredningens genomförande följt av utredarens refererade möten och samtal med parterna.⁵ Efter det följer en sammanfattning, en konsekvensbeskrivning och förslag till det beslut familjerätten anser att tingsrätten bör ta. Innehållet – hur texterna är språkligt formulerade – varierar dock.

METODOLOGISKA REFLEXIONER

En av mina utgångspunkter är att den myndighet jag undersöker, socialtjänstens familjerättsenhet, genom sin textproduktion skapar och återskapar kunskaper om och betydelse av bland annat ålder. Familjerätten skapar och återskapar också kunskaper om och betydelse av våld och våldets relationer till ålder och till kön. Genom myndigheten definieras dessa betydelse och betydelseerna får effekter i verkligheten, *verklighetseffekter* (Butler 1993; 2006). I min undersökning utgår jag således från att det föreligger en relation mellan makt och kunskapsproduktion (Foucault 1998; 2011). När jag analyserar utredningstexterna är jag inte i första hand intresserad av *vad* texten säger, utan vad den *gör* när den säger det (jfr Czarniawska 2004). Jag är med andra ord intresserad av hur normaliserings- och naturaliseringsprocesser språkligt går till.

ÅLDERSKATEGORISERINGARS BETYDELSER FÖR MÖJLIGHET TILL DELAKTIGHET

“Det nav som hela barnkonventionen cirklar runt” – så benämner Barnombudsmanen principen om delaktighet, barnkonventionens tolfte artikel som handlar om varje barns rätt att bli sett, hört och respekterat (Barnombudsmanen 2001). I FN:s konvention om barns rättigheter formuleras detta som “det barn som är i stånd att bilda egna åsikter” ska ha “rätten att fritt uttrycka dessa i alla frågor som rör barnet”. Barns rätt att uttrycka sin åsikt är absolut. Det är inte upp till en enskild beslutsfattare att avgöra om det är till gagn för utredningen att låta barn komma till tals. Det finns ingen åldersgräns i barnkonventionen för när barn ska få uttrycka sin åsikt, även små barn kan göra det, och barnets förmåga att uttrycka sig i talspråk ska inte spela någon roll. Det är vuxna som har ansvar för att formulera metoder för att barn som inte kan uttrycka sina åsikter i tal ändå ska kun-

na bli lyssnade till (Hodgkin & Newell 2002 i Barnombudsmannen 2005:06).

Drygt en fjärdedel av samtliga barn i materialet, elva barn av fyrtio, ges en möjlighet till delaktighet i den familjerättsliga processen genom hur de framställs i utredningstexten. Dessa barn får explicit eller implicit gehör för det utredaren skriver fram som barnens uttalade vilja i det förslag till beslut som utredaren formulerar till tingsrätten. Åldersmässigt tillhör dessa sju barn de äldre i materialet, de är mellan sju och fjorton år.

Hur ålder kan formuleras som en avgörande faktor när utredarna skriver sitt förslag till hur de menar att tingsrätten bör döma – och hur ålder således på ett väldigt konkret sätt kan hänga ihop med barns rätt till delaktighet ska jag diskutera utifrån tre utredningstexter. De två första texterna handlar om Fredrik 14 år samt Adrian 10 år. Särskilt intressant med dessa texter är hur utredaren använder Fredriks ålder för att argumentera för att Fredriks åsikt är betydelsefull – medan utredaren i texten om Adrian inte använder Adrians ålder för ett liknande syfte. Jag valde att jämföra texterna eftersom Fredrik och Adrian tillhör de barn som dels får mycket utrymme i utredningstexten, dels erbjuds en hög grad av delaktighet genom att det som formuleras som deras åsikter används i texten som förslag till hur familjerätten anser att domstol bör döma. Uppgifter och berättelser när det gäller våld och våldets grad av allvarlighet skiljer de två texterna åt.⁶ I Adrians fall är uppgifterna och berättelserna om våld av allvarligare slag än i Fredriks fall.

När det gäller Fredrik handlar tvisten om att Fredriks mamma yrkar ensam vårdnad om Fredrik. I texten finns mammans berättelse om att pappan “var alkoholmissbrukare och misshandlade henne” under deras äktenskap. Fredrik pratar inte om sina upplevelser av pappans våld mot mamman i texten, utan berättelserna handlar om den egna utsattheten för pappans hot och kontrollerande beteende. Fredriks vilja, så som

den formuleras i utredningstexten, är att helt slippa umgänge med pappan och han får fullständigt gehör för den i utredarens förslag till tingsrättens beslut.

Utredaren skriver att Fredriks åsikt är “väldigt viktig, delvis därför att han befinner sig i en betydelsefull period av livet då det blir mer och mer viktigt att få en distans till föräldrarna”. Det är Fredriks ålder, som gör honom till medlem av den ålderskategoriseringen tonåringar, som formuleras explicit och som direkt avgörande för att hans rätt till delaktighet tillgodoses. Utredaren utgår här från utvecklingspsykologiska teorier där tonåren betraktas som en period av frigörelse från föräldrarna (se t.ex. Havnesköld & Risholm Mothander 2010). De utgår samtidigt från en idé om det universella barnet som essentialiserar och stereotypiserar individer som i det här fallet kategoriseras som tonåringar. Det är väldigt ovanligt att utredarna inte föreslår något umgänge eller någon kontakt med en förälder överhuvudtaget, även om det är vad de skriver att barnet uttryckligen önskar. Fredrik är det enda barn i mitt material där utredaren utan förbehåll formulerar ett förslag till tingsrättens beslut som ligger helt i linje med det som utredaren skriver fram som barnets vilja, och där den viljan handlar om att *inte* behöva ha kontakt med en förälder.

Mitt andra exempel på utredningstexter där barnets vilja formuleras som avgörande för utredarens förslag till tingsrättens beslut handlar om Adrian, tio år. I texten används inte Adrians ålder som ett argument. I texten om Adrian är våldet i uppgifter och berättelser av ett mycket allvarligare slag än i texten om Fredrik. Det förekommer, förutom uppgifter och berättelser om pappans våld mot mamman, uppgifter och berättelser om misstänkta sexuella övergrepp från pappan mot Adrian. Utskriften av ett flera sidor långt polisförhör med Adrian, där han berättar om pappans sexuella övergrepp, är infogat i utredningstexten.

Tvisten handlar om att pappan yrkar på

gemensam vårdnad samt umgänge. Mamman motsätter sig gemensam vårdnad och säger i texten att hon "inte kan tänka sig att lämna ut Adrian till fadern". Även om Adrian får mycket utrymme i texten så får han, till skillnad från Fredrik, inte fullständigt gehör för sin vilja; att helt och hållet slippa kontakt med pappan.

Jag har inte sett i det här fallet att gemensam vårdnad eller umgänge skulle kunna gagna Adrian, däremot skulle det vara en fördel för Adrian att få en mer nyanserad bild av pappan. I mina diskussioner med föräldrarna har jag slutligen endast kunnat se en möjlighet och det är att via moderns deltagande så småningom kunna förändra bilden av fadern.

Utredningstexten kan betraktas som bidragande till Adrians delaktighet i den familjerättsliga processen även om inte Adrian, enligt hur utredningstexten ser ut, pratat med utredaren om våld. Beskrivningen av våldet i polisförhöret och mammans beskrivning av Adrians rädsla fungerar som ett stöd för utredarens förslag om att det inte ska förekomma något umgänge. Men trots att det finns en samstämmighet mellan det som formuleras som Adrians röst å ena sidan och utredarens bedömning å den andra, formulerar utredaren att Adrian bör ha *någon* slags kontakt med pappan, nämligen att Adrian, med mammans hjälp, så småningom, bör skriva till honom. Syftet är att Adrians uppfattning om pappan ska förändras. Adrian är själv inte med i diskussionen om hur hans "bild" av pappan ska förändras. Det är utredaren, mamman och pappan som diskuterat detta, enligt hur utredningstexten är formulerad. Mamman, som enligt texten inte vill tvinga Adrian till umgänge med pappan och som i texten berättar om sin egen utsatthet för pappans våld, får ansvaret för att Adrians "bild" av pappan ska bli annorlunda. Utredaren skriver att "(b)åda föräldrarna till slut varit positiva till detta upplägg" och antyder att båda eller någon varit negativ till en början. Men om det är

pappan, vars yrkanden inte hörsammas av familjerätten, som varit negativ eller om det är mamman som varit negativ till att medverka, framgår inte. Texten visar hur normen om mammans huvudansvar för relationen mellan barn och pappa fungerar i familjerätten genom att texten formulerar att det är "via moderns deltagande" som Adrians uppfattning om pappan ska förändras.

Det är värt att notera att fyra års åldersskillnad mellan Fredrik och Adrian utgör en stor skillnad i hur utredarna formulerar sig kring deras vilja. En fjortonåringens åsikt kan beskrivas som "våldigt viktig" utifrån ålderskategorisering. Att det inte är möjligt att en tioåringens åsikt beskrivs som betydelsefull utifrån en ålderskategorisering beror på att det inte finns någon naturaliserad idé om att tioåringar befinner sig i en särskild period av sitt liv grundat på ålder. Det här är ett exempel på hur en åldersdiskurs sätter gränser för vad som är meningsfullt att säga utifrån ålder. Tonårskategoriseringen är så naturaliserad att det är meningsfullt att dra slutsatser utifrån den. Om tioåringar finns det däremot inte ännu någon etablerad diskurs som handlar om tioåringens specifika livsfas. Men en relativt ny ålderskategorisering, tweens eller tweenies, som innefattar barn mellan åtta och tolv och som beskrivs som 'tonårswannabes' kan i sinom tid bli så normaliserad att den likt tonårskategoriseringen innebär en ålderskodning. Att en person som är tio år skulle kunna ha ett behov av att frigöra sig från en av sina föräldrar kan inte förklaras utifrån det här sättet att tänka utifrån åldersbaserade kategorier och utifrån utvecklingspsykologiska teorier. En tioåring är och blir något annat än en tonåring, oberoende av kontexten i övrigt och oberoende av att det förekommer berättelser om misstänkta sexuella övergrepp. Här är exempel på hur den kronologiska åldern används som ett slags mätinstrument för att rutinmässigt avgöra vilka barn som får rätt till delaktighet (jfr Röbäck & Höjer 2009; Eriksson & Näsman 2008; Dahlstrand 2004).

Texterna som handlar om Fredrik och Adrian är exempel på texter där barn erbjuds hög grad av delaktighet genom hur texten formulerar barns åsikter som betydelsefulla i de förslag till beslut som familjerätten överlämnar till domstol. I nästa utredningstext jag ska diskutera används barnens ålder på sätt som undergräver deras rätt till delaktighet i den familjerättsliga processen.

Hannes och Lovisa är två syskon på åtta respektive fem år. Pappan yrkar att barnen ska ha sitt boende hos honom, mamman bestrider detta och yrkar att Hannes och Lovisa ska bo hos henne. I texten finns uppgifter om att pappan använt våld mot Hannes, och att en utredning inleddes men lades ner då tingsrätten beslutat att barnen skulle bo hos mamman. Det finns uppgifter i texten om att pappan utretts angående alkoholkonsumtion och att "hans problem klassificeras som alkoholmissbruk", samt att pappan är dömd till fängelse för grov kvinnofridskränkning och att domen är överklagad.

Precis som i utredningstexten om Fredrik använder utredaren barnens ålder som argument för vilken betydelse deras åsikter har.

Trots sin låga ålder har både Hannes och Lovisa en klar uppfattning om hur de vill ha det. De vill bo hos mamma och träffa pappa på helgerna och kunna ringa till honom ibland och kunna ringa till mamma när de är hos honom. Kenneth har berättat om barnens ovilja att återvända till modern då de ska åka ifrån honom. Åsa har berättat om sin oro hur barnen har det hos Kenneth och deras reaktioner före och efter besöken. Utredarens bedömning är att ett barns ovilja att lämna en förälder kan handla lika mycket om svårigheten att skiljas ifrån den ena som rädsla eller ovilja att möta den andre. På så sätt kan det innebära att det är svårt för Hannes och Lovisa att åka från pappa – men det betyder inte för den skull att de har det dåligt hos mamma. På samma sätt är det inte säkert att de far illa hos

pappa för att de grugar sig att lämna mamma. Barn säger ofta spontant till den förälder de är hos 'här vill jag bo' eller 'jag vill bo hos dig'. Det är säkert sant just då när barnet säger det. Barnet kanske känner likadant hos båda föräldrarna. Föräldrarna tror då ofta att den andre föräldern ljuger när han/hon säger att barnet har sagt att det är där det vill bo. Med tanke på Hannes och Lovisas låga ålder kan man inte fästa någon större vikt vid deras uttalanden. De har i olika situationer uttalat önskan om att bo hos båda föräldrarna. En viktig upplysning är deras önskan att kunna hålla kontakt med båda sina föräldrar när de vistas hos den andre. En önskan som borde vara självklar för föräldrarna att uppfylla.

Här är ett annat exempel på hur ålderskodning kan ta sig i uttryck. Hannes och Lovisas kronologiska ålder görs till bärare av betydelser, både negativa och positiva. Deras "låga" ålder blir både till en fördel för dem, den till trots har de "en klar uppfattning om hur de vill ha det" och till en nackdel, på grund av deras "låga ålder kan man inte fästa någon vikt vid deras uttalanden". Barnens ålder fungerar alltså både som något som gör dem särskilt trovärdiga och som något som diskvalificerar dem.

När det gäller ålderskategoriseringen barn fungerar ålder som en legitim maktordning. Ett barns ålder, den kronologiska åldern eller tillhörandet till en specifik åldersgrupp, kan påtalas explicit och användas, som i ovanstående exempel, för att argumentera för hur barnens olika uttalande bör tolkas och vilken betydelse barns röster tilldelas. Kön är däremot en illegitim maktordning. Det är otänkbart att utredaren skulle skriva "med tanke på att Hedvig och Märta är flickor kan man inte fästa något större vikt vid deras uttalanden". När det gäller vuxna, och positionen som förälder, är kön också en illegitim maktordning. Det formuleras inte explicit i texten att en mammas respektive en pappas ansvar för barnen bör skilja sig åt med tanke på könstillhörighet. I flera texter, däribland

texten om Adrian, är det ändå det som blir konsekvensen av utredarnas argumentation. Mamman konstrueras som den förälder som bär huvudansvaret för barnen samt för pappans och barnens relation, även efter en separation och även om det finns uppgifter om att pappan använt våld.⁷

Barns rätt till delaktighet, att bli lyssnade på, innefattar en tve tydighet mellan individuella barn och barn i allmänhet. Medan det finns en allmän princip om barns delaktighet i beslutsfattande så finns det gott om utrymme för avsteg från den här principen i det enskilda fallet (Röbäck 2009). Här finns risker för ett resonemang där vad som helst som barn säger, och som inte stämmer överens med vad de vuxna tycker, bedöms som att det kommer från individer som är för unga eller för "omogna" att bli lyssnade på (Närvänen & Näsman 2007). Den här risken att ogiltigförklara barn är ett exempel på hur vuxennormen kan verka.

I textavsnittet finns det ytterligare exempel som gör att det blir tydligt att ålder är en legitim maktordnande princip hos familjerätten. Utredaren använder sig explicit av diskursen om det universella barnet i textavsnittet och skriver: "ett barns ovilja", "(b)arn säger ofta spontant..." samt hänvisar till barnens "låga ålder" som blir ett bevis på deras spontanitet och oförmåga till genomtänkta synpunkter. Det universella barnet, essentialisering och stereotypisering av barn, kan få konsekvenser på samma sätt som rasism, sexism, funktionsnormalitet och homofobi (jfr Smith 2010). En konsekvens kan vara att barns röster inte hörs, att ingen lyssnar, eftersom det universella barnet dels innebär en föreställning om att barn är en homogen grupp och dels att denna grupp behöver särskilda saker just för att de är barn, som en "nära och god kontakt med båda sina föräldrar". Dessutom innebär det att utredare kan formulera sig generaliserande om det "barn" säger och om hur "barn" agerar.

I utredarens förslag till tingsrättens beslut, som formuleras sist i utredningstexten,

är det inte det barnen säger i texten som blir viktigt i den samlade bedömningen. Utredaren gör sin bedömning dels utifrån en fällande dom om grov kvinnofridskränkning, en utredning som visar på missbruksproblem och dels med hjälp av andra vuxna professionella. Det är inte i sig problematiskt att utredarna anser att dessa argument är tillräckliga för att föreslå att barnen ska ha sitt boende hos mamman. Det som är problematiskt är att barnens röster inte hörs i den samlade bedömningen. Texten konstruerar på så sätt en *vuxenhet* som står i motsats till *barnhet* där exempelvis spontanitet blir en viktig beståndsdel, en egenskap som förmedlar oförmåga till ett genomtänkt bidrag i processen, och där utredaren istället med hjälp av auktoriteter bygger upp sin argumentation. Det som är i linje med normen, att barn behöver "en nära och god kontakt med båda sina föräldrar" lyfts fram av utredaren då denne poängterar att det är viktigt att barnen får sin vilja fram när det gäller att hålla kontakten med den förälder de inte bor hos. Det formuleras som en "viktig upplysning". Här används inte barnens ålder för att diskvalificera deras vilja – ett exempel på att barns vilja tas i beaktande när den inte krockar med normen.

AVSLUTNING

I artikeln har jag diskuterat hur barns rätt till delaktighet villkoras genom vuxnas makt att definiera barn och tilldela barns ålder betydelser av olika slag. Ålder används, när det gäller barn, både för att poängtera barns särskildhet som grupp och barns position som de Andra. En effekt av det är att barns handlingsutrymme både kan begränsas och möjliggöras. Det blir också tydligt att föreställningen om det universella barnet, barn som en homogen grupp människor vars egenskaper och behov normeras, är verksam i familjerättens utredningstexter. Familjerättens utredare kan explicit använda sig av barns ålder för att tillmäta det barn säger särskilt stor betydelse, som i fal-

let med Fredrik, och för att underminera eller förstärka det barn säger som i fallet med Hannes och Lovisa. Alternativt kan de välja att inte använda barns ålder överhuvudtaget, som i fallet med Adrian. När det gäller barn är det legitimt, kanske till och med önskvärt, att framhålla ålder som en betydelsefull faktor. Detta kan hänga ihop med att barn konstrueras som under utveckling och i behov av skydd av vuxna.

För att kunna problematisera åldersordningens effekter för barn är det viktigt att rikta uppmärksamhet, inte enbart mot den underordnade barnpositionen, utan kanske ännu mer mot den naturaliserade vuxenpositionen och diskutera vilka syften vuxna har när vi definierar och tolkar barn och det barn säger. Vi kan ägna oss åt *kritiska vuxenbetsstudier* (Sundhall 2012) och fundera över vårt behov av att positionera barn som en särskild sorts människor, analysera hur vi gör det och vilka konsekvenser det kan få i barns liv – och i vuxnas.

NOTER

1. Även kallad barnkonventionen.
2. Jag väljer att kalla fältet barndomsforskningsfältet för att betona dess tvärvetenskaplighet.
3. Projektledare var Maria Eriksson och i projektet arbetade även Gunilla Dahlkild-Öhman samt Elisabet Näsman. Projektets syfte var att undersöka hur barn med erfarenhet av pappans våld mot mamman upplever och hanterar mötet med socialtjänstens utredare, samt att ge kunskap om organisatoriska och institutionella förhållanden av betydelse för dessa barns deltagande i familjerättsliga utredningsprocesser.
4. Utredningstexterna är sekretessbelagda. Personuppgifter var avidentifierade när jag fick texterna, men barnens och föräldrarnas kön och ålder fanns antecknade.
5. Dessa samtal förs med mamman och pappan och ibland med barnen, föräldrarnas nya partners samt med referenspersoner, vilka ofta är lärare, förskollärare och fritidspedagoger.
6. Jag använder benämningarna 'uppgifter om våld' respektive 'berättelser om våld' för att skilja på uppgifter i utredningstexten som är hämtade

från andra myndighetstexter som domar och register (social-, brotts-, misstankeregistret) respektive det som utredaren återger som berättade av de personer som utredningen handlar om.

7. För en analys av hur pappor underkänns som primära omsorgsgivare i utredningstexter se Sundhall (2012).

LITTERATUR

- Alanen Leena (1988): Rethinking Childhood, i: *Acta Sociologica* vol. 31
- Alanen, Leena (1992): *Modern Childhood? Exploring the 'child question' in sociology*. Institute for Educational Research, Jyväskylä
- Barnombudsmanen (2005:06): *Barnets bästa. Barnombudsmannens synpunkter på frågor om vårdnad, boende och umgänge*. Barnombudsmanen, Stockholm
- Barnombudsmanen (2001): *Barnets bästa – från vision till verklighet*. Barnombudsmanen, Stockholm
- Butler, Judith (2006): *Genus ogjort. Kropp, begär och möjlig existens*. Norstedts akademiska förlag, Stockholm
- Butler, Judith (1993): *Bodies that matter. On the discursive limits of "sex"*. Routledge, New York
- Bowlby, John (1953): *Child Care and the growth of love*. Pelican books, London
- Chodorow, Nancy (1978): *The reproduction of mothering; psychoanalysis and the sociology of gender*. University of California Press, Berkeley
- Czarniawska, Barbara (2004): *Narratives in Social Science Research*. Sage, London
- Dahlkild-Öhman, Gunilla (2011): *Att börja tala med barn om pappas våld mot mamma: Radikalt lärande i arbetet med vårdnad, boende och umgänge*. Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala.
- Dahlstrand, Lotta (2004): *Barns deltagande i familjerättsliga processer*. Uppsala universitet, Uppsala
- de Beauvoir, Simone (1949/2002): *Det andra könet*. Norstedts akademiska förlag, Stockholm.
- Elvin-Nowak Ylva & Thomsson Helene (2001): Motherhood as idea and practice: A discursive understanding of Employed Mothers in Sweden, i: *Gender and Society* 2001/3
- Eriksson Maria (2003): *I skuggan av pappa. Familjerätten och hanteringen av fädernas våld*. Gondolin, Uppsala
- Eriksson Maria & Näsman, Elisabet (2008): Att bemöta utsatta barn – som offer och aktörer, i:

- Eriksson et al (red) *Barns röster om våld. Att tolka och förstå*. Gleerups, Malmö
- Firestone Shulamit (1970): *The Dialectic of Sex. The Case for Feminist Revolution*. Jonathan Cape. London
- Foucault, Michel (2011/1978): Vad är kritik? i: *Fronesis* nr 2011/36-37
- Foucault, Michel (2002): *Vetandets arkeologi*. Arkiv förlag, Lund
- Foucault, Michel (1998): *Övervakning och straff*. Arkiv Förlag, Lund
- Havnesköld, Leif & Risholm Mothander, Pia (2010): *Utvecklingspsykologi*. Liber, Stockholm
- Heikkinen Satu & Krekula, Clary (2008): Alderism – Ett fruktbart begrepp?, i: *Sociologisk forskning* 2008/2
- Hockey, Jenny & James, Allison (2003): *Social Identities Across the Life Course*. Palgrave Macmillan, New York
- Hockey, Jenny & James, Allison (1993): *Growing Up and Growing Old. Ageing and Dependency in the Life Course*. Sage, London
- James, Allison & Prout, Alan (red) (1990): *Constructing and Reconstructing Childhood: Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood*. Fallmer Press, London
- James, Allison & James, Adrian (2004): *Constructing Childhood: Theory, Policy, and Social Practice*. Palgrave Macmillan, New York
- James, Alison; Jenks, Chris & Prout Alan (1998): *Theorizing Childhood*. Polity Press, Cambridge
- Kaldal, Anna (2010): *Parallella processer: En rättsvetenskaplig studie av riskbedömningar i vårdnas- och LVU-mål*. Jure förlag, Stockholm
- Krekula, Clary (2009): Age coding – on age-based practices of distinction, i: *International Journal of Ageing and Later Life* 2009/2
- Krekula, Clary (2006): *Kvinna i ålderskodad värld. Om äldre kvinnors förkroppsligade identitetshandlingar*. Uppsala universitet, Uppsala
- Krekula, Clary; Närvänen Anna-Liisa & Näsman Elisabet (2005): Ålder i intersektionell analys, i: *Kvinnovetenskaplig Tidskrift* 2005/2-3
- Lee Nick (2001): *Childhood and Society. Growing Up in an Age of Uncertainty*. Open University Press, Maidenhead
- Mason, Jan (2005): Child Protection Policy and the Construction of Childhood, i: Mason, Jan & Fattore, Toby (red) *Children Taken Seriously. In Theory, Policy and Practice*. Jessica Kingsley Publishers, London
- Neale, Bren (2002): Dialogues with Children. Children, Divorce and Citizenship, i: *Childhood*. 2002/4
- Närvänen, Anna-Liisa (2009): Ålder, livslopp, åldersordning, i: Jönsson, Håkan et al.(red.) *Ålder, åldersordning, alderism*. Linköpings universitet, Linköping
- Närvänen, Anna-Liisa & Näsman, Elisabet (2007): Age Order and Children's Agency, i: Wintersberger et al (red) *Childhood, Generational Order and the Welfare State: Exploring Children's Social and Economic Welfare*. University Press of Southern Denmark, Odense
- Näsman Elisabet (1994): Individualization and Institutionalization of Childhood in Today's Europe, i: Qvortrup, Jens; Brady, Marjatta; Giovanni, Sgritta & Wintersberger, Helmut (red). *Childhood Matters. Social Theory, Practice and Politics*, Aldershot, Avebury
- Näsman, Elisabet; Källström Cater, Åsa & Eriksson, Maria (2008): Perspektiv på barns röster om våld, i: Eriksson et al (red) *Barns röster om våld. Att tolka och förstå*. Gleerups, Malmö
- Oswell, David (2013): *The Agency of Children. From Family to Global Human Rights*. Cambridge University Press, Cambridge
- Ottosen, Mai Heide (2006): In the name of The Father, The Child and The Holy Genes, i: *Acta Sociologica*. 2006/1
- Parkinson, Patrick & Cashmore, J (2007): What Responsibility Do Courts Have to Hear Children's Voices?, i: *International Journal of Children's Rights*. 2007/1
- Prop 1992/93:139. *Om olovligt bortförande och andra övergrepp mot barn*
- Qvortrup, Jens (1994): Childhood Matters: An introduction, i: Qvortrup, Bardy, Sgritta och Wintersberger (red) *Childhood Matters. Social Theory, Practice and Politics*. Avebury, Aldershot
- Rejmer, Annika (2003): *Vårdnadstvist. En rättssociologisk studie av tingsrätts funktion vid handläggning av vårdnadskonflikter med utgångspunkt från barnets bästa*. Lunds Universitet, Lund
- Rich, Adrienne (1976): *Of woman born: motherhood as experience and institution*. Norton, New York
- Robinson, Kerry H (2005): Childhood and Sexuality: Adult Constructions and Silenced Children, i: Mason, Jan & Fattore, Toby (red) *Children Taken Seriously. In Theory, Policy and Practice*. Jessica Kingsley Publisher, London
- Röbäck, Karin (2012): *Barns röster i vårdnadstvist – om verkställighet och professionellas riskbedömningar*. Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet, Göteborg
- Röbäck, Karin (2011): Bedömningar om barn i umgängestvist – förändrad argumentation om

- tid, omsorg och delaktighet?, i: *Socialvetenskaplig tidskrift* 2011/1
- Röbbäck, Karin & Höijer Ingrid (2009): Constructing Children's Views in the Enforcement of Contact Orders, i: *International Journal of Children's Rights* 2009/4
 - Sandberg, Linn (2011): *Getting intimate: a feminist analysis of old age, masculinity & sexuality*. Linköpings universitet, Linköping
 - Schiratzki, Johanna (2005): *Barnrättens grunder*. Studentlitteratur, Lund
 - Singer, Anna (2010): Barns rätt till två föräldrar – en överspelad grundregel?, i: *Juridisk tidskrift* 2010/2
 - Smart, Carol; Neale, Bren & Wade, Amanda (2001): *The changing experience of childhood. Families and Divorce*. Polity Press, Cambridge
 - Smith, Roger (2010): *A Universal Child?* Palgrave Macmillan, London
 - SOU 2005:43. *Vårdnad – boende – umgänge: barnets bästa, föräldrars ansvar*. Betänkande av 2002 års vårdnadskommitté, Stockholm
 - Socialstyrelsen (2004): *Samtal med barn i socialtjänsten*. Socialstyrelsen, Stockholm
 - Sundhall, Jeanette (2012): *Kan barn tala? En genusvetenskaplig undersökning av ålder i familjerättsliga utredningstexter*. Institutionen för kulturvetenskaper, Göteborgs universitet, Göteborg
 - Thorne, Barrie (1987): Re-visioning women and social change: Where are the Children?, i: *Gender & Society* 1987/1
 - Widegren Kajsa (2010): *Ett annat flickrum. Kön, ålder och sexualitet i Maria Lindbergs, Anna Maria Ekstrands och Helene Billgrens flickbilder*. Mara förlag, Göteborg